

Az életközépi fordulat költője

• Varga Imre „zen-dülése”

Varga Imre pályakezdése a ma már legendás, Tózsér Árpád által szerkesztett, szervezett és kiadott *Egyszemű éjszaka. Fiatal szlovákiai magyar költők* antológia 1970-es megjelenéséhez köthető. Az antológiában kilencen szerepeltek: Aich Péter (nyolc verssel), Keszeli Ferenc (tizennégyel), Kmeczkó Mihály (tizenkettővel), Kulcsár Ferenc (hattal) Mikola Anikó (tizennégyel), Németh István (tizenhárommal), Szitási Ferenc (nyolccal), Tóth László (messze a legtöbbel: tizenkilencel) és Varga Imre (nyolccal). Az antológia 1968 forradalmas és felszabadító eseményeinek, majd közvetlenül azok nyomában a mindent átható retorziók, a husáki – úgynevezett – konszolidáció mindennapos terrorjának időszakában látott napvilágot. Jelentőségére és utóéletére jó negyedszázaddal később így emlékezik Varga Imre a Kulcsár Ferenc gyűjteményes kötetéhez írott utószavában: „Nemzedéktársak voltunk, vagyunk. Az első versközlésünk óta közelségben. Nem(csak) azért, mert a *kisebbségben* másképp nem lehet. Mert évfolyamtársak voltunk az egyetemen, közös szobában laktunk a malomvölgyi diákszállóban. Közösek voltak sétáink, kocsmázásaink, vitáink, olvasmányaink. Később, amikor nagy albérleti ruhásszekrényetekben aludtam. (*Feritér*-nek, *Pistaidő*-nek nevezem egy álomleírásom címében; rólad és Bárczi Pistáról.) Történt aztán, hogy közénk csapott az idő ostorával, s ki erre, ki amarra futott. Csapkodott persze előtte is folyton. Durrogott veszettül a karikás.”. Az *Egyszemű éjszaka* egyébként Varga Imre *önsírató* című versének soraival zárult: „fállábon csoszognak emlékeink / a mankók pyrrichiusokat kopognak: / legendáink ritmusát / régen volt anyám / soká lesz anyám / ebben a sohasem időben / az ember jajgat átkozza magát / mert nem láthat tovább ujjai erős rácsainál”. Ez a néhány sor önmagában is hűen kifejezi Varga Imre pályakezdő időszakának szinte minden fő törekvését és jellegzetességét. Alkotói pályájának első évtizede egyetlen tehetetlen düh és jajkiáltás, rácsokat döngető ritmuseresés a „sohasem időben”.

A jajkiáltás és ritmuseresés a legmegfelelőbb költői tárgyat a korszak talán legkiemelkedőbb és legnagyobb ívű alkotásában, a *Szelek városa* című poémában találja meg, amelyben a „legendák ritmusát” sikerül egyszerre személyessé, társadalmivá és történelmi léptékűvé szélesíteni. Nem véletlen, hogy a mű kivételességére és az alkotói pálya alakulástörténetében betöltött kiemelkedő jelentőségére, kellő alaposítással, szinte egyetlenként éppen egy kortársi költő, az úgynevezett határon túli magyar irodalom történései iránt mindig is fogékony Zalán Tibor figyel fel. A 2000-ben megjelent gyűjteményes kötet, a nagyon is jellemző című *Tanuld a fényt*. kapcsán azt írja, hogy a *Szelek városa* „azért nagy vers, mert benne összefoglalódik az a poétikai és emberi küzdelem, mely addig – 1986! – vitte-vonszolta-hordozta-roncsolta a lírikust, és abból / onnan bontakozik ki a jövő emberi és költői programja, válik ki az új szemlélet, jelenik meg a jelentősen módosított *más* nézőpont. És követhető benne a legnagyobb harc, ami a kötetben is végigvonul: harc az idővel, az idő definíciójára tett kísérletek sora, az idő megértésére irányuló próbálkozások, az idő lényege megragadhatóságának küzdelme szavakban, grammatikai konstrukciókban. Ebben a versében Varga mindent felhasznál, amit megtanult, vagy megkísérelt addig. Avantgarde-formációk és archaizáló részletek, grafikai megoldások és népi csujjogatóra emlékeztető betétek, disszeminált részletek, roncs-szövegek, groteszk, ironikus és szarkasztikus gesztusok váltakoznak helyzetfelmérő-felismerő-elhelyező gesztusokkal, valóságtörmelékekkel, valóságra vonatkoztatott ítéletekkel. A formamíves Varga találkozik a majdani, tehát a mostani lélekmívessel ebben a versben, és összeütközésük

nagy formához, jelentős és fontos vershez vezet. Ezzel nem azt mondtam, a többi vers kevesebb vagy jelentéktelenebb, hanem azt, hogy másabb. A költő ötvenes-válogatásában nem tart konok időrendet, de valamiféle tematikát, belső metronómmal mért ritmust ad a kötetnek. Ez jelzi azt is, hogy a mostani létállapot csírájában föltalálható a korábbi, akár korai versekben is, illetve, hogy a mostaniak nem szakítottak el minden fonalat a régiekkel, az élet, az életmű oda-vissza lejátszható, ha nem is abban a teljességben, szélességben, ahogy azt általában elképzeljük, illetve le is játszszuk néha.”.

Tekintsünk el attól, hogy a *Szelek városa* nem 1986-ban íródott, hanem 1981-ben, tehát a szerző sorsfordító esztendejében, amolyan búcsú- és egyúttal korszaklezáró versként. Ennél most sokkal fontosabb, hogy a kritikus-költő egyrészt maga is megerősíti Varga Imre költészetének fő jellemzőjeként a kettős látásmódot, amikor élmény- és valóságsszint, szublimálás és hermetikusság kettősségét, az avantgardista és archaikus, a groteszk és valóságközeli elemek vegyítését említi. Ezt a kettős látásmódot azonban – immáron csaknem négy évtizednyi költői termés ismeretében – az addigi pálya és életút egészére nézve is érvényesnek tartja, azt mintegy az időben is „szétteríti”, a pálya kezdetétől a *Szelek városáig*, vagy éppenséggel a legutóbbi válogatott versgyűjtemény megjelenéséig, 2000-ig. Az érzékek útján haladás és az érzékek fölötti lebegés, a megtisztulás- és elvonatkoztatás-igény, a forma- és lélekmivesség együttes emberi és poétikai küzdelmét hangsúlyozza. Ugyanakkor, talán a legfontosabb szempontként, mégis az élet két végpontja között álló ember „közöttiségét”, az életmű egységes voltát, határozott tematizáltságát, „belső metronómmal mért ritmusát” emeli ki. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a korábban a Varga Imre-költészet egyik fő jellemzőjének tekintett határon-lét, holtpont-lét vagy hontalanság-lét tudatosan vállalt köztes alkotói pozíciója nemcsak a pályakezdésre, hanem nagy valószínűséggel a következő pályaszakaszra, sőt – mai horizontról nézve – a pálya egészére nézve is érvényesnek mondható.

A nyolcvanas évek elején alapvető fordulat következik be Varga Imre léthelyzetében, szemlélet- és alakításmódjában egyaránt. Nyilván hosszas vívódás után, arra szánja el magát, hogy 1982 januárjában, szülőföldjét odahagyva, Magyarországon telepedjék le. Az áttelepülés fizikai és lelki nehézségeiről tanúskodnak az olyan megrendítő őszinteségű versei ebből az időszakból, mint a *Levél barátomnak 1982 augusztus 18-án*, a *(Viszonylagosan) magyar táj* vagy ezek (ön)ironikusra hangolt változata, az *Íletrajs*. Varga Imre alapvetően rejtőzködő költő, s nagy valószínűséggel rejtőzködő személyiség is. Láthatóan ódzkodik attól, hogy magánsérelmeit közvetlenül verseibe emelje. Annál sokkal mélyebb lehet benne a keserűség, s annál sokkal többre becsüli a verset. Az áttelepülés konkrét okairól vagy a hontalanság érzésének konkrét megéléséről a felsoroltakon kívül más verseiben közvetlenül nem is számol be. Nem tartja fontosnak. Nem azt tartja fontosnak. A vers számára nem erre való! Nem siránkozásra, nem önsajnálatra vagy panaszra! Az ember elámul, vajon miből merített hitet, erőt és elszánást ez a folytonosan magát emésztő, rejtőzködő személyiség ahhoz, hogy magyarországi áttelepülését követően se a mártír, se az üldözött szerepét ne válassza, vagy ne játssza? Ne az őt ért sérelmek miatti sebeit nyalogassa, az itteni irodalmi vagy politikai berkek zajos és tűnékeny elismerését keresse? Ehelyett tinnyei magányába vonuljon, s továbbra is mindenekelőtt költői életműve építésén fáradozzon? Érdemes ez utóbbi kérdés megválaszolásakor talán legjobb ismerőjére és értőjére hallgatni. Egy másik „egyszeműre”, tehát ismét csak egy költőre, aki kellő érzékenységgel és beleélő készséggel képes megérteni és megérezni a költőtárs minden szempontját és rezdülését. Tóth László 2005 februárjában készített „vázlatos rajzolatában” a következőképpen értékelte az éppen akkor ötvenöt esztendőes Varga Imre emberi és alkotói lét-helyzetét napjaink irodalmi és közéletében: „A magyar szellemi-művészeti-társadalmi életet ma a szekértáborok, az ilyen-olyan érdekszövetségek, a magamutogatók és a tülekedők jellemzik. Akinek nincs gusztusa ez utóbbira, akinek idegen az alkatától a magamutogató, aki nem csatlakozik látványosan egyik táborhoz sem, és nem tesz hűségnyilatkozatot egyik mellett sem, az – sarkítva bár, de a lényegét nem meghamisítva –: nincs. Az, hogy Varga Imre hiányzik mindegyik mai magyarországi

értékrendszerből, az, hogy neve soha nincs rajta az ünnepeltek-díjazottak-körüludvaroltak valamelyik listáján, a legkevésbé sem az ő hibája. Hogy egyre terebélyesedő és súlyosbodó életművének nem is a valódi megmérettetésére, hanem még az észrevételére sem került sor – a hiteles magyar kritika hiányát jelzi, s közállapotaink kóros voltáról beszél. Ami azonban bizonyos szempontból messze esik a lényegtől. Mert a lényeg az a belső harmónia, az ember önmagával való egyensúlyba kerülésének az a foka, a léleknek az a békéje, ami verseiből – Varga Imre mostani személyiségéből – sugárzik. A verseiben felnyíló kozmikus tágasságban a létezés csodája izzik föl, ami által észrevétlen a legnagyobb csoda: az isteni közelébe kerülhetünk.”

A lényeghez érkeztünk. Varga Imrének, az embernek és a költőnek, a nehézségek és a kínok elviseléséhez, a háttérbe szorítottság és a visszhangtalanság elviseléséhez, nagy valószínűséggel évtizedek óta leginkább az a szemléletbeli váltás vagy változás, ráébredés vagy megvilágosodás adott és adhat mind a mai napig hitet, erőt, kitartást és lelki békességet, amit számára a zen-buddhizmushoz való közelkerülése jelent. Varga Imre a legritkábban ad interjút. Nehezen nyilatkozik meg közvetlenül személyes érzéseiről, gondolatairól, törekvéseiről. Kivételes alkalom, hogy 2001 júliusában adott interjújában életútjának és alkotói pályájának erről az, úgymond, életközépi fordulatáról mégis kendőzetlen nyíltsággal beszél. Többek között a következőket mondja: „Az életem első felében tékozló életet éltem, és az életközépi fordulat idején, amikor a dantei sötét erdőbe jutottam, annak is a legközepébe, ott ért az a fölismerés, hogy bármerre induljak is most már, kifelé van – és ez nagy örömet adott. Ám ha a fordulatot pusztán erre a világosodó élményre fokoznám le, nem lenne minden ízében igaz. Volt benne pokol, fájdalom, ütközések, kétkedés, türelmetlenség, reménytelenség, remény, magány, tisztaságvágy. A váltás elhúzódik mindmâig. Drámai lény vagyok, küzdelmekkel, földre esésekkel meg a létezés, a tiszta öröm megtapasztalásaival. Minden fájdalomnak értelme, értéke van – ha kellő távolságból nézzük. Végző soron tehát a rossz is javunkra válhat. A fordulat idején nem tudtam, hogy mi történik velem, mi az, ami belülről alakít, viszont éreztem a belső kényszert, hogy váltanom kell... Tékozló koromban nem éreztem a felelősségét annak, miféle íratlan feladatokat bízott rám a teremtés. Fontosabb volt a becsvágy. Hogy jelen legyek a *Szép versek*ben. A váltás után viszont láthatóan takarékosabb lettem. Nálunk a hiányzó beavatásoknak mindenféle önpusztító pótlékai terjedtek el: az alkohol, a dohányzás, a kábítószer. Könnyen függőségbe kerülhetünk tőlük. Az igazi léttapasztalatot viszont nem pótolják, sőt el is fedik. Egy év alatt leraktam az akkori szokásaim egy részét: abbahagytam a húsevést, italozást, dohányzást, és pár hónap alatt lefogytam tizennyolc kilót.” Az „életközépi fordulat” elvi-tudati háttéréről hasonló nyíltsággal beszél: „Századunk pszichológiája több hívószót is tud arra, mi vezérli, irányítja az embert. Az egyik a szexualitás, a másik a hatalom, az uralom a többiek és a világ fölött, hogy az igazság mindig a miénk legyen, vagy legalábbis a jog, a politikai döntés, a pénz. A harmadik megközelítés pedig az önmegvalósítás lenne. Az önmegvalósítás, az alkotó élet kiteljesítése nem jelent elzárkózást, különködést, hanem éppen hogy megnyílás a közösség felé. Mindegyikünk küldetéses, mindegyikünk fontos ember, ránk van bízva a teljesség, sorsunkkal, életünkkel, ám esendők is vagyunk, föl nem ismert gyengeségekkel. Amit keresünk, nem lehet fogalmi igazság, ennél előbb, belső, mély tartománya énünknek, a világnak. Tehát lélektani rendszereken is túli. A legfontosabb, hogy eljussunk ehhez a belső alakító erőhöz. A test, az érzés, a gondolat mulandó. És mégsem. Ez a kettő így együtt igaz. Egyszerre vagyunk időbe vetett és időtlenből élő lények. Lerakom tehát, elengedem azt a műveltséget, ismeretanyagot, lelki, fogalmi, gondolati terhet, ami elzár a létezéstől, s ez lenne a meditáció útja. Lecsendesedni, tudatossá válni, kiüresedni, és minden testi-értelmi tartalmon túl visszatalálni ahhoz, ami az embert belülről élteni. Ez maga a lét, az igazság.”

Az életfelfogásban és szemléletmódban bekövetkezett alapvető fordulat természetesen jelentős mértékben átformálja a költő alkotás- és alakításmódját is. Az „életközépi fordulatot” követően, a pálya második nagy szakaszában háttérbe szorulnak a mindenféle korlátot nélkülöző formák, a már-már provokatívan merész asszociációk; a harsányságot felváltja a leghagyományosabb műfa-

jok, mindenekelőtt a szonett vagy a haiku megújítására, egyéniesítésére való törekvés, a szolid vagy szelíd, de mindenképpen visszafogottabb hangvétel. Az elsősorban kifelé forduló költői alapállást felváltja a befelé, a belső lényeg megismerésére és kifejezésére való törekvés. A második nagy költői korszak szinte valamennyi versét valamiképpen áthatja, de legalábbis megérinti a zen-buddhizmus nyugalma és bölcselete. Kritikusa, András Ferenc az újabb válogatott versek megjelenésekor (*Mielőtt kimondaná*, Kalligram, 2011) joggal veszi észre, hogy ennek a megújult alkotás- és alakításmódnak mégis talán a legreprezentatívabb verse, a nyilván nem véletlenül *Zazen* címűnek elkeresztelt vers; az abban megtestesülő költői alkotásmódot pedig nemes egyszerűséggel és találóan „zen-dülésnek” nevezi. „Valamikor-valahol – írja a recenzens – a költői és az emberi sors eddig közepe felé – a költő is ember, a költő ember is – Varga Imrénél egy meglepő és mégsem létidegen fordulat következett be: szürreál-dadából – és népből is – egy természeti zen-dülés. Ezt a *Zazen* című vers egyértelműen jelzi, mondja és teszi is, hiszen, amikor egymást érinti a két tenyér, ott nincs »se más, sem én«. A haikuknál is ilyesmi történik, a fordulathoz tartozik, hogy pályasorsának eddig második felében Varga Imre haikuk sorozatait is írta, és érzékeny-vonalú képverseket is készített. A fordulat nem volt lét-idegen, mondom, mert amikor Varga Imre az előbb idézett sort írta, hogy »s egy tárgy lassan jelentésén áthalad«, már mintegy arra a zen meggyőződésre is utal, hogy túl kell jutni a nyelv és a tárgy, a fogalmiság és az érzés dualizmusán. Sibajama zen apát egyik könyvének jellegzetes a címe: *Egy virág nem beszél*. Amikor egy ember addig néz egy virágot, amíg nem lesz virággá, akkor a benső elhallgatásig is eljut. Zen módon annak megértéséhez, hogy egy hegy egy hegy, írta Suzuki, ezt a megélést először tagadni kell: egy hegy nem egy hegy, és csak ennek a tagadásnak a megértése után válik Valóssággá az afirmáció: egy hegy egy hegy. Ezután hozzáteszi, (én pedig azért is idézem, mert Varga Imre hosszasan tartózkodott egy német rendházban): »Bárhogyan legyen is, ne feledjük, hogy a Zen mindig arra törekszik, hogy közvetlenül lássunk magába a Valóságba, vagyis a Valóság maga legyünk. Ezért Eckhart Mesterrel együtt mondhatjuk, hogy »Krisztus minden pillanatban születik a lelkemben«, vagy azt, hogy »Isten Vansága a magam Vansága« (God’s Isness is my Isness).” Varga Imre költészete a tudat, a lélek tisztálkodása. A meditáció, az üres tér, a csend költészete. A tudattalan tartalmak fölzsabadításáé, a belső érzelmek, a gondolatok, a képek elengedéséé. A jelen levés, a jelen maradás költészete. Ha tetszik: meditációs költészet. Jelentése és jelentősége messze túlmutat önmagán. Legalább annyira hit, erkölcs, filozófia, pszichológia, mint amennyire költészet.

Varga Imre élete és költészete rendre és rendületlenül életnek és költészetnek, teremtésnek és teremtődésnek ezeket a kivételes, telített, termékeny pillanatait vagy éppen holtpontjait kutatja, hogy azután ezeket a kivételes vagy holtpont-pillanatokot telített, termékeny módon megformált versekké, versek sorozatává lényegítse át. Fő alkotói indíttatása: a határon-lét, a holtpont-lét, a hontalanság-lét, a köztes- vagy közöttes-lét tudatos vállalása. Alkotói léthelyzete: álom és való, reális és irreális, kint és bent, lent és fent, még és már, jelen és múlt, volt és majd határmezsgyéje. Műalkotásra legalkalmasabb évada: a szürkület, az este, az éjszaka, a hajnal. Valóságosság és metafizika határterülete tehát. Második kötete (*A medve alászáll*, 1977) nyitó ciklusának címéül nem véletlenül azt választja: *Éberálom*. A hetvenes évek második felének költői termését tartalmazó kötetében (*Boszorkányszombat*, 1981) olyan versek szerepelnek, mint az *Olvasás közben az erdei tisztáson elalszom* vagy a *Félálom: a tenger mélyén* vagy az *Éjjeli táncaim*. Az önálló kötetként elkészülte után csak tizenhárom esztendővel megjelenő hosszúverséhez Baudelaire-től kölcsönöz mottót: „... óh, álmokkal teli város! / hol fényes nappal is szellem les útagon. / Mindenütt rejtelem szivárog és szétsugároz / sűrűdben nedv gyanánt, te óriás vadon!” (*Múltvesztőhely*, 1999). Negyedszázadon át, 1983-tól 2008-ig folyamatosan írja vad, már-már horrorisztikus rémlátomásainak *Álmoskönyvecskéjét*, melynek darbjait többször nemcsak az elkészülésük napjának, de órájának is pontos meghatározásával látja el. S azok az órák bizony kivétel nélkül éjszakai vagy hajnali időszakot jelölnek (*Trella vilém*, 2001)! Második nagy pályaszakaszának pedig szinte nincs olyan verse, amelyben ne jutna valamilyen módon szerephez, közvetve vagy közvetlenül, elalvás és ébredés, felriadás vagy

visszaalvás átmenetisége, ne volna jelen álom és ébredés, élet és halál telített és költőileg is legtermékenyebb, legtermékenyítőbb pillanata. Élet- és halálesztétika, éber- és álomesztétika a vers megszületésének érdekében? Igen. Álommá lett élet és életté lett álom. Az éberálom költészete.

Varga Imre költészetének legfőbb erénye, úgy tűnik, elsősorban szemlélet- és alakításmódjának rendkívüli egységességében rejlik. Hatását a legnyilvánvalóbban és a legerőteljesebben a maga tagolatlan teljességében képes kifejtetni. A szerző sokszor hivatkozik úgynevezett történeteire. Valójában történetet a legritkább esetben mond el. Sokkal inkább egy nehezen megfogalmazható, ám annál intenzívebben átélhető érzet, érzelem, a világhoz, a létezéshez való nagyon személyes hozzáállás, kötődés megélésére, megéreztetésére, közvetítésére vállalkozik. Ez a műegész „mögötti” egységesség és stabilitás teszi azután lehetővé, hogy egyes köteteiben a lehető legtermészetesebb módon vegyülhetnek, illetve illeszkedhetnek egymáshoz a legkülönbözőbb műnemhez, műfajhoz vagy stílusirányhoz tartozó szövegek. Jól megférhet egymás mellett vagy egymással a dal, az elégia, a haiku, a szonett, a hosszúvers, a dramatikus verses játék, a lírai napló, vagy akár egy prózai álmoskönyv. S jól megfér akár egyetlen művön vagy cikluson belül is a verses és prózai részletek ötvöződése, a (neo)avantgárd, a klasszikus modern vagy a posztmodern kísérlet. Mai szemmel nézve ezért sem lehet egyetlen olyan művet kiemelni az eddigi költői életmű egészéből, amely önmagában a legkülönfélébb költői szándékok és eljárásmodok, műfajok és megoldások szintetizálását jelenthetné. Nem, a költői pálya építkezését figyelve ez mind bizonyosabb, csakis maga az életmű egysége és egységessége, mint folyam és folyamat jelenti önmagában és egészében az egységet és egységességet! Varga Imre költészete ebben az egységében és egységességében képes kifejtetni a legteljesebb és a legintenzívebb hatását.

Ferdinand Georg Waldmüller: Szentgyörgyi Imréné és Szentgyörgyi Imre udvari tanácsos – 1917

